

*Алла Харківська,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНОЮ ОСВІТОЮ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкриваються сутнісні характеристики інклюзивного освітнього процесу в закладі вищої освіти, особливості та функції управління ним. Автор приходить до висновку, що інклюзивна освіта має широкий соціальний аспект, бо не тільки вища школа повинна бути інклюзивною, але і суспільство за підтримки держави, громадських організацій тощо повинні бути інклюзивним, тому виникає потреба у створенні комплексного механізму управління, що забезпечить скоординоване, цілеспрямоване та дієве керівництво інклюзивною освітою цих студентів.

Ключові слова: інклюзивна освіта; студенти з особливими потребами; заклад вищої освіти, управління освітою.

Актуальність теми дослідження. Однією з провідних тенденцій в освітній політиці є реалізація ідей інклюзивної освіти, що гарантує рівні права на доступність і отримання якісної загальної, професійної та вищої освіти осіб із особливими освітніми потребами.

Розвиток інклюзивної освіти закріплено в міжнародних і державних нормативних документах, зокрема: Всесвітній декларації прав людини (1948 р.), де зазначено, що «кожна людина має право на освіту. ... професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного» [2]; Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.); Конвенцією ООН «Про права дитини» (1989 р., ратифікованою Україною 1991 р.); Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.); Саламанській Декларації (1994 р.); Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006 р., ратифікованою Україною 2009 р.), де наголошено, освіта повинна бути доступною «без дискримінації

й на підставі рівності можливостей ...» у межах інклюзивної системи освіти на всіх рівнях [7]; Конституції України (1996 р.); Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.), «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (2014 р.), «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.); Концепції розвитку інклюзивного навчання (2010 р.); Постанові Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011 р.); наказі Міністерства освіти і науки України «Про створення умов щодо забезпечення права а освіту осіб з інвалідністю» (2005 р.) тощо. У цілому, ці документи наголошують на тому, що держава повинна створити умови для впровадження та розвитку інклюзивної освіти на всіх рівнях.

Отже, держава загалом та заклади освіти зокрема повинні бути орієнтовані на забезпечення доступної та якісної освіти для всіх категорій населення. Щорічно кількість осіб із особливими освітніми потребами як в Україні, так у світі в цілому, значно збільшується. У межах реалізації освітнього проекту «Розвиток інклюзивної освіти в Харківській області» в місті Харкові на 2018/2019 навчальний рік функціонує лише 20 закладів загальної середньої освіти комунальної форми власності з класами з інклюзивним навчанням. Кількість закладів вищої освіти, де впроваджено інклюзивну освіти молоді з різним рівнем здоров'я в Україні загалом і Харкові зокрема, значно менша. Це зумовлено низкою проблем, пов'язаної з недостатньою готовністю закладів освіти до інклюзивного навчання громадян із особливими освітніми потребами: не у всіх закладах вищої освіти розроблено та використовуються індивідуальні програми, індивідуальні навчальні плани, а також дистанційні програми навчання; невисока адаптивність закладів вищої освіти до індивідуальних особливостей студентів із особливими освітніми потребами; середній рівень знань, навичок

науково-педагогічних, педагогічних працівників і співпрацівників закладів вищої освіти про роботу з молоддю з різним рівнем здоров'я; відсутність спеціальних технічних засобів організації інклюзивного освітнього процесу; недостатнє фінансування з боку держави щодо забезпечення доступної освіти та підтримки молоді з різним рівнем здоров'я.

Зазначені проблеми в комплексі зумовлюють розробку цілеспрямованих дій закладу вищої освіти для створення найсприятливіших умов щодо здобуття якісної професійної освіти студентів із особливими потребами. Тому виникає потреба у створенні комплексного механізму управління, що забезпечить скоординоване, цілеспрямоване та дієве керівництво інклюзивною освітою цих студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку психолого-педагогічних досліджень присвячено окремим аспектам інклюзивної освіти: теоретико-методологічні, організаційні засади інклюзивної освіти (І. Когут, О. Таранченко, В. Шнайдер); особливості навчання дітей із особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти (А. Колупаєва, С. Сабельнікова); особливості навчання студентів із різним рівнем здоров'я у закладах вищої освіти (Ю. Волчелюк, Г. Давиденко, С. Літовченко, М. Чайковський); психолого-педагогічний супровід студентів із особливими потребами у закладах вищої освіти (О. Єрмоєнко); вища освіта як чинник підвищення соціального статусу осіб, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі (О. Фудорова); інтеграція осіб із особливими освітніми потребами в систему освіти (Л. Калмикова, В. Лагодюк, Т. Ілляшенко, Л. Міщик); особливості підготовки педагогічних кадрів до навчання всіх категорій населення в умовах інклюзивної освіти (В. Бондар, І. Садова, З. Шевців).

Низку психолого-педагогічних досліджень присвячено окремим аспектам управління в системі освіти: проблеми управління освітою на сучасному етапі її оновлення (В. Бех); сутність, зміст, форми і методи управління закладами освіти всіх рівнів (Є. Хриков); особливості організації

та управління освітнім процесом у закладі вищої освіти (В. Марків); теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком закладу вищої педагогічної освіти (А. Харківська); особливості організації та управління інклюзивним освітнім процесом у закладах загальної середньої освіти (А. Колупаєва, Н. Софій, Ю. Найда та інші); державне управління процесом соціалізації людей з особливими потребами (Н. Теплова). Однак проблема управління інклюзивною освітою студентів із особливими освітніми потребами є недостатньо досліджена.

Мета статті – визначити сутнісні характеристики інклюзивного освітнього процесу в закладі вищої освіти, особливості та функції управління ним.

Виклад основного матеріалу. Слово «інклюзія» («inclusion») походить від дієслова «include» й означає включати, охоплювати, мати в своєму складі. В американському словнику англійської мови «Merriam-Webster» [4] поняття «інклюзія» трактується як процес включення осіб із особливими потребами в освітній процес у звичайних класах закладів освіти. У «Глосарії з інклюзивної освіти» визначено, що поняття «інклюзія» зводиться не до того, що це навчання у звичайних класах закладів загальної середньої освіти. «Інклюзія – це бути включеним у життя і брати в ньому участь, використовуючи власні можливості в щоденній діяльності як член громади. Інклюзія – це коли ти є частиною того, що й інші, коли тебе приймають і обіймають, як того, що до них належить. Інклюзія може мати місце у школі, церкві, на ігровому майданчику, на роботі й відпочинку» [3, с. 15].

На думку А. Колупаєвої, Ю. Найди та Н. Софій, «інклюзія – це політика й процес, який передбачає отримання більших можливостей в навчанні та соціальному житті для всіх дітей (дітей з особливими освітніми потребами та інших дітей)» [6, с. 124].

Отже, інклюзія – це процес включення людей до освітнього процесу незалежно від фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних та інших вад особистості.

Інклюзивну освіту В. Бондар розглядає як включення дітей із особливостями розвитку до навчально-виховної роботи у звичайних класах закладів освіти [1].

А. Колупасєва, Ю. Найда та Н. Софій розуміють інклюзивну освіту як «систему освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу» [6, с. 124].

Найбільш глибоке тлумачення цього поняття визначають А. Тамм і Т. Стецюра [9]. Вони стверджують, що інклюзивна освіта – це, по-перше, сукупність суб'єктів – організацій, адаптованих закладів освіти, які займаються процесом навчання, виховання осіб із особливими потребами, передачею їм знань, випуском відповідної літератури, підготовкою педагогічних кадрів; по-друге, адаптований до навчання і виховання зазначеної категорії дітей (осіб) освітній процес; по-третє, управлінська система, яка забезпечує координацію діяльності зазначених суб'єктів і контроль за якістю освітнього процесу.

Аналіз вищезазначених праць дозволяє зробити висновок, що велика кількість досліджень присвячена особливостям і стратегіям впровадження та функціонування інклюзивної освіти в закладах загальної середньої освіти. Але інклюзивна освіта є важливою не тільки для дітей, але й для молодого покоління.

Системоутворюючою метою сучасної вищої освіти стає висока якість професійної підготовки майбутніх фахівців із різним рівнем здоров'я. Результатом цієї підготовки є «комплекс сформованих у випускників загальних і професійних компетенцій, що характеризуються широтою міждисциплінарних системно-інтеграційних знань і вмінь, які забезпечують успішність діяльності» [10, с. 94–95]. Щодо цього 17 вересня 2007 року в Лісабоні молодь із 29 країн світу брала участь у конференції «Лісабонська

Декларація – освітня інклюзія з позиції молоді». Під час засідання вони захищали свої права та потреби, а також запропонували рекомендації щодо ефективнішого розвитку інклюзивної освіти в закладах вищої освіти.

Ми визначаємо інклюзивну освіту в закладах вищої освіти як соціально-педагогічний феномен, що полягає в побудові такого освітнього процесу, де студенти з особливими освітніми потребами навчаються разом з іншими студентами; забезпечує успішну соціалізацію та максимально можливу особистісну та професійну самореалізацію.

Загально визнано, що безпосереднім поштовхом постановки завдання розвитку інклюзивної освіти в Україні стало приєднання 1991 року до Конвенції ООН «Про права дитини». Першого жовтня 2010 року Міністерством освіти і науки України було затверджено Концепцію розвитку інклюзивного навчання, згідно з яким планувалось законодавчо закріпити загальнолюдські права, зокрема, щодо забезпечення права дітей із особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної освіти.

Нові стратегії щодо освітніх прав осіб із різним рівнем здоров'я відображені в нових Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». У цих документах законодавчо закріплено загальнолюдські права, зокрема, щодо забезпечення права осіб із особливими освітніми потребами на освіту на всіх рівнях. Уведено низку понять: поняття «особа з особливими освітніми потребами», що трактується як «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту»; поняття «інклюзивне навчання», що означає «систему освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників»; поняття «інклюзивне освітнє середовище», що трактується як «сукупність умов, способів і засобів їх

реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [8]. Також закріплені такі поняття як «індивідуальна програма розвитку» та «індивідуальний навчальний план».

Відповідно до статті 3 Закону України «Про освіту» «держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти» [8]. Стаття 19 цього Закону повністю присвячена організації освіти осіб із особливими освітніми потребами та стаття 20 – інклюзивному навчанні. У цілому, ці Закони України слід розглядати як важливий крок у забезпеченні права на освіту для всіх категорій населення.

Процес інклюзивного освіти повинен здійснюватися на основі таких загальних і специфічних принципів: суспільної спрямованості; розвитку особистості з особливими освітніми потребами в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; толерантності та гуманізму; врахування вікових та індивідуальних особливостей; єдності та погодженості вимог, зусиль і дій закладу вищої освіти, родини, громадськості; законності та забезпечення прав людини; опори на потенційні можливості людини та максимізації соціальних ресурсів; поєднання допомоги із самопомогою; добровільності у прийнятті допомоги; відповідальності суб'єктів соціальної роботи за збереження етнічних і правових норм [5].

Отже, характерною особливістю інклюзивного навчання студентів, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, є те, що, сприймаючи їх як рівних, до них висувають такі самі вимоги, як і до інших студентів.

Вирішальною умовою інклюзивної освіти в закладі вищої освіти є забезпечення освітнього процесу висококваліфікованими кадрами, які приймають нову систему цінностей; знають специфіку індивідуальних

програм розвитку; розуміють зв'язок нозології порушення з особливими освітніми потребами студентів; можуть виокремити найбільш оптимальні способи організації інклюзивної освіти та проектувати інклюзивний освітній процес; творчо реалізують технології в інклюзивний освітній процес; здатні вирішити проблему соціалізації цих студентів та їх реабілітацію засобами освіти. Із урахуванням вищесказаного особливого значення набуває інклюзивна компетентність як компонент професійної компетентності викладача.

Ефективність інклюзивної освіти вимагає грамотного управління на всіх етапах його моделювання та впровадження. Управління зазначеною освітою передбачає цілеспрямовану діяльність із планування, організації, контролю та регулювання освітнього процесу з метою досягнення потрібного результату.

Управління інклюзивною освітою передбачає створення комплексу умов, серед яких основними виступають: активність і постійний вплив на цей процес з боку держави, суспільства, адміністрації та педагогічного колективу закладу вищої освіти; готовність фахівців до реалізації інклюзивного педагогічного процесу, гуманістична система виховання, що включає формування морально-психологічного клімату всередині колективу; організація корекційної допомоги та психолого-педагогічного супроводу розвитку і соціалізації студентів із особливими потребами.

Комплексний супровід інклюзивного навчання студентів із особливими освітніми потребами закладі вищої освіти визначається як організований керований процес, що включає: мету, завдання, принципи та напрями діяльності, форми і методи здійснення заходів, критерії їх ефективності. Цей супровід є досить важливою та необхідною умовою, що забезпечує академічну, соціальну та особистісну успішність студентів із різним рівнем здоров'я. Він передбачає надання допомоги з боку адміністрації, педагогічного колективу у вирішенні складних проблем, пов'язаних із навчанням, вихованням, соціалізацією, особистісним самовизначенням.

Цей процес можна представити як систему таких взаємопов'язаних блоків: програмно-цільового (включає в себе концептуальну основу, мету, завдання), змістовного (включає в себе психолого-педагогічний, медико-соціальний види супроводу) і організаційного. Ці блоки нерозривно пов'язані один із одним, які в сукупності впливають на адаптацію студентів із особливими освітніми потребами до умов інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти та успішне здобуття вищої освіти.

Найефективнішим способом організації управління інклюзивним освітнім процесом як системної діяльності є створення в закладі вищої освіти спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу, що сприяє підвищенню рівня доступності та якості вищої освіти для студентів із різним рівнем здоров'я. Такий структурний підрозділ об'єднає зусилля адміністрації й педагогічного колективу закладу вищої освіти та буде вирішувати такі завдання:

- розробка механізмів організації обліку студентів із різним рівнем здоров'я на етапах вступу до закладу, навчання та подальшого працевлаштування;
- адаптування сайту закладу вищої освіти для зручного користування людьми з обмеженими можливостями здоров'я;
- підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів закладу вищої освіти у сфері інклюзивної освіти;
- розробка планів заходів щодо розвитку безбар'єрного архітектурного середовища закладу вищої освіти;
- розробка індивідуальних програм розвитку та індивідуальних навчальних планів для студентів із особливими потребами, у тому числі з використанням сучасних інноваційних технологій;
- розробка методичних рекомендацій науково-педагогічним і педагогічним працівникам, які викладають студентам із обмеженими можливостями здоров'я;

- діагностика та профорієнтаційне консультування молоді з різним рівнем здоров'я для виключення проблем в освітньому процесі;
- надання послуг психолого-педагогічного та корекційно-розвивального напрямів;
- консультування науково-педагогічних, педагогічних працівників і співпрацівників закладу вищої освіти з питань індивідуальних академічних ризиків студентів із особливими потребами, профілактики та подолання цих ризиків;
- проведення роботи з укладання договорів з керівниками організацій для надання місць проходження педагогічної практики молоді з особливими освітніми потребами;
- допомога у працевлаштуванні випускників-студентів з особливими освітніми потребами шляхом співпраці з різними організаціями, установами та підприємствами;
- залучення інших студентів в ролі волонтерів,
- залучення усіх студентів до участі в всеукраїнських, загальноміських заходах і заходах, які організовані в межах закладу вищої освіти;
- взаємодія з соціальними службами, постійний обмін досвідом для досягнення соціокультурної інтеграції та освітньої інклюзії осіб з інвалідністю та з обмеженими можливостями здоров'я

Висновки. Інклюзивна освіта має широкий соціальний аспект, бо не тільки вища школа повинна бути інклюзивної, але і суспільство за підтримки держави, громадських організацій тощо повинні бути інклюзивним. В Україні інклюзивна освіта, будучи однією з основних форм реалізації права на освіту для осіб з особливими потребами, має стати законодавчо закріпленим інститутом, який має всі необхідні компоненти, починаючи від підготовки повного пакету документів нормативно-правової бази, визначення норм і принципів відповідного фінансування, механізмів створення

спеціальних умов і принципів адаптації освітнього середовища щодо студентів, які мають особливі освітні потреби.

Список використаних джерел

1. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
2. Всесвітня декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 22.02.2019).
3. Глосарій з інклюзивної освіти/Упорядники: Антонюк Л. В., Лозіна О. О. Рівне: РОППО, 2010. 33 с.
4. Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/inclusion> (дата звернення: 22.02.2019).
5. Іванюк І. Я. Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інтегрованого навчання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Київ: Університет «Україна», 2009. № 6 (8). С. 24–32.
6. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник/Кол. авторів: А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та інші; за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. 128 с.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 22.02.2019).
8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змінами № 2661-VIII від 20.12.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 22.02.2019).
9. Тамм А. Є., Стецюра Т. П. Інклюзивна освіта як предмет наукових досліджень у сучасній Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. № 1 (41). С. 78–86.
10. Харківська А. А. Сутність педагогічного моніторингу якості виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах. *Обрії: часопис*. 2013. № 2 (37). С. 92–95.

Алла Харьковская,

доктор педагогических наук, профессор,

проректор по научно-педагогической работе

Коммунального учреждения «Харьковская гуманитарно педагогическая академия»

Харьковского областного совета

УПРАВЛЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье раскрываются сущностные характеристики инклюзивного образовательного процесса в учреждении высшего образования, особенности и функции управления им. Автор приходит к выводу, что инклюзивное образование имеет широкий социальный аспект, потому что не только высшая школа должна быть инклюзивного, но и общество при поддержке государства, общественных организаций должны быть инклюзивным, поэтому возникает потребность в создании комплексного механизма управления, обеспечит скоординированное, целенаправленное и эффективное руководство инклюзивным образованием этих студентов.

Ключевые слова: инклюзивное образование; студенты с особыми потребностями; учреждение высшего образования, управления образованием.

Alla Kharkivska,

doctor of pedagogical sciences, professor

Vice-rector on scientific and pedagogical work
Communal institution "Kharkiv Humanitarian-
pedagogical academy »
Kharkiv Regional Council

MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION
STAFF

Abstract. The article reveals the essential characteristics of the inclusive educational process in the institution of higher education, its features and functions of management. The author comes to the conclusion that inclusive education has a broad social dimension, since not only the higher school should be inclusive, but also the society with the support of the state, public organizations, etc. should be inclusive, therefore there is a need to create an integrated management mechanism that will ensure coordinated, purposeful and an effective guide to the inclusive education of these students.

Key words: inclusive education; students with special needs; institution of higher education, education management.